

ПЕРЕРЕКЛАДИ МИКОЛИ ЛУКАША В ПОЛІСИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Дворніков Андрій Сергійович

асп.

Київській національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглядаються особливості творчої діяльності видатного українського перекладача Миколи Лукаша в контексті теорії полісистеми. Висвітлюються принципи перекладацької настанови Миколи Лукаша, визначається місце його творчості в полісистемі української літератури ХХ ст.

Ключові слова: художній переклад, полісистема, перекладацька настанова.

Художній переклад, в тому числі переклад поетичний, посідає особливе місце в історії української культури. За умов, що склалися на українських землях протягом ХІХ – ХХ століть, можливості розвитку оригінальної літератури були обмеженими. Натомість художній переклад міг розвиватися порівняно вільно і тому перейняв на себе основну, на наш погляд, функцію художньої літератури – функцію розвитку і збереження національної мови.

Серед видатних перекладачів згаданого періоду перш за все необхідно назвати Миколу Лукаша. Його переклади заповнювали вакуум в українській радянській літературі та сприяли збереженню й відродженню української мови. Творчість Миколи Лукаша завжди викликала інтерес широкого кола фахівців. Проте дотепер в українському перекладознавстві й літературознавстві відсутнє комплексне дослідження творчості Миколи Лукаша, яке дозволило б визначити його місце в контексті української літературної полісистеми.

Теорія полісистеми, запропонована ізраїльським ученим І.Івен-Зогаром у 90-х роках ХХ століття, є одним з інноваційних напрямів дослідження художнього перекладу та орієнтується на перекладний текст у цільовій літературі, культурі та соціально-історичному середовищі. Згідно з концепцією І.Івен-Зогара, полісистемою є "гетерогенна, ієрархізована система систем, які взаємодіють між собою, спричинюючи неперервний динамічний процес еволюції в межах полісистеми як цілого" [цит. за Коломієць 2004, 16]. Важливим здобутком дослідника є розуміння динаміки полісистеми як загальної моделі функціонування і розвитку будь-яких систем, включаючи літературні, з їх обов'язковим компонентом – перекладною літературою. Так, І.Івен-Зогар вважає, що полісистема об'єднує між собою явища різних рівнів, тобто окрема полісистема входить як складовий елемент до більшої полісистеми. Наприклад, полісистема національної літератури входить до складу більш об'ємної національної соціокультурної полісистеми, яка у свою чергу, буде складовою міжкультурної світової полісистеми.

На думку представника згаданої теорії, ізраїльського дослідника Г.Турі, перекладом є не комунікація через культурно-мовний бар'єр, а комунікація в перекладеному повідомленні у оточенні певної культурно-мовної системи. Вчений підкреслює, що перекладацька діяльність належить до ширшої системи текстотворчої діяльності і практично визначається цільовою культурою та її літературною полісистемою [Тошгу 1984, 74]. За словами П.Торопа, в такому ракурсі переклад є "автономним текстом, що функціонує в чужій культурі невіддільно від оригінальної літератури" [Тороп 1995, 15].

До основних ознак літератури як полісистеми, які визначають її динамічний характер, відноситься, за І.Івен-Зогаром, "конфлікт між центром і периферією", де різні літературні жанри, в тому числі й жанр перекладної літератури, змагаються за право посісти центральне місце в системі й досягти статусу канонізованого [цит. за Коломієць 2004, 18]. Традиційно склалося так, що перекладна література переважно знаходилась на периферії літературної полісистеми. І. Івен-Зогар наголошує на тому, що, згідно з теорією полісистеми, процес перетворення оригіналу в самостійний перекладний текст відбувається відповідно до норм і канонів цільової літератури, в межах якої формується традиція перекладу. Під формуванням традиції розуміється процес канонізації одних текстів і маргіналізації інших, причому "периферійний" переклад може просунутись до центру літературної полісистеми за умови змін у соціокультурній політиці держави-сприймача [Коломієць 2004, 20].

Перекладацькі принципи М.Лукаша нерозривно пов'язані з роллю об'єкта його творчих пошуків – художнього перекладу – в українській літературній полісистемі 60-х років. Особливістю соціально-історичного контексту України середини ХХ ст. в межах літературної полісистеми стало заміщення функцій оригінальної літератури художнім перекладом. В умовах жорсткого тиску політичного режиму саме художній переклад став однією з небагатьох сфер вільного мистецького самовираження, засобом висловлення громадянської позиції та імпліцитним носієм ідей національного відродження, опору й пам'яті.

У центрі літературної полісистеми та усіх її підсистем різні жанри "змагаються" між собою за право домінантного становища, причому серед таких жанрів можуть бути не лише загально визнані канонізовані літературні форми, а й так звані "низькі" жанри, що традиційно включали і перекладну літературу.

Як справедливо зазначає Л.Коломієць, "низькі" жанри, незважаючи на своє периферійне положення в системі, є потужним стимулом розвитку для академічних "центральных" форм, оскільки виникає конфлікт між інноваційними (первинними) і консервативними (вторинними) літературними принципами [Коломієць 2004, 18]. Вагомим здобутком теорії І.Івен-Зогара стало визнання за перекладною літературою статусу системного явища, тобто відведення їй чільного місця в межах цільової полісистеми. Автор концепції вважає, що "низький" жанр перекладної літератури не завжди знаходиться на периферії системи, а за певних обставин може просунутися у центр, тобто увійти до канонізованих форм національної літератури.

Згідно з І.Івен-Зогаром, перекладні твори отримують домінантне становище в літературній полісистемі у трьох випадках: по-перше, якщо оригінальна література перебуває у стадії становлення. У даній ситуації перекладні твори вихідної літератури виступають готовими моделями для типів текстів цільової літератури. По-друге, переклади відіграють провідну роль в полісистемі за умов, коли оригінальна література в силу політичних причин стає периферійною, інакше кажучи, піддається утисканням з боку культури-колонізатора. Зрештою, перекладні твори можуть заповнювати лакуни в цільовій літературі у кризових ситуаціях розвитку полісистеми [цит. за Коломієць 2004, 19].

Враховуючи теоретичне підґрунтя концепції полісистеми, можна констатувати, що національна українська література за умов панування радянського режиму опи-

нилася у периферійному статусі, тобто у затінку мультинаціональної "знеособленої" радянської літератури. Таким чином перекладацька діяльність посіла *центральне* місце в межах української літературної полісистеми доби шістдесятництва.

Ми поділяємо думку дослідників творчості М.Лукаша, зокрема, В.Савчин, про орієнтацію Майстра на *цільовий* текст, який "відповідав би потребам *цільової* літератури <...> і демонстрував би багаті виражальні можливості *цільової* мови [Савчин 2006, 14]. Така перекладацька настанова М.Лукаша повністю відповідає принципам теорії полісистеми, характерною ознакою якої є саме пріоритет функціонування перекладного тексту як повноправної даності в межах *цільової* літератури. Отже, вибірковою позицією Лукаша-перекладача за умов центральної позиції перекладної літератури в полісистемі є домінанта *цільового* тексту в процесі перекладу.

Інша особливість творчої діяльності Майстра, яка також згадувалась у наукових розвідках [Савчин 2006, Коломієць 2004, Новикова 2005], є *універсалізм* М.Лукаша, який виявляється у специфічному "калейдоскопному" підборі оригіналів для перекладу та його унікальній різножанровості. Тут мається на увазі надзвичайно широкий діапазон авторів, літературних напрямів, форм і течій в арсеналі Лукашевих перекладів.

Так, завдяки перекладам М.Лукаша в українську культуру увійшли кращі зразки світової літератури, зокрема твори: Р.-М.Рільке, Г.Траля з австрійської літератури; Р.Бернса, Л.Керролла, Д.Мільтона, В.Шекспіра з англійської; П.Матеєва, Є.Пелина і Х.Смирненського з болгарської; Х.Вайнермана, Д.Гофштейна та І.Фефера з єврейської; Ф.Лопе де Вега, Ф.Гарсія Лорки, П.Кальдерона де ля Барка, М. де Сервантеса Сааведри з іспанської; Д. Боккаччо, С. Каммарано, Л. да Понте, Д.Родарі, Д.Унгаретті з італійської; Н.Гільєна з кубинської; К. Г.Флакка з латинської; Й. фон Айхендорфа, Г.Гайне, Й.В.Гете, Ю.Мозена, В.Мюллера, Ф.Шиллера, Ф.Фрайліграта з німецької; А.Міцкевича, Ю.Тувіма з польської; Ю.Балтрушайтіса, К.Бальмонта, А.Белого, О.Блока, В.Брюсова, З.Гіппіус, М.Горького, В.Іванова, М.Ісаковського, С.Кирсанова, А.Майкова, В.Маяковського, Д.Мережковського, О.Пушкіна, Ф.Сологуба, А.Фета з російської; В.Филиповича, Б.Чопича із сербської; І.Моїка із словацької; Е.Адї, А.Йожефа, І. Мадача, Ш.Петефі з угорської; Г.Аполлінера, П.Валері, О.Венцеслава, П.Верлена, В.Гюго, М.Жакоба, Ж.Лафорта, Л.Мілоша, Ф.Рабле, А.Рембо, Сен-Поля Ру, А.Стіля, Г.Флобера з французької; П.Безруча, Ї.Волькера, К.Гавлічека-Боровського, У.Лисогорського з чеської; М.Басьо, Гонсуї, Кікаку, Коматі, Кьороку, Нарікіра, Садакі, Табіто, Фудзівара Тейка, Юнтоку із японської мови.

Однак незважаючи на розмаїття мов, композиційних форм і авторів, у виборі Майстра простежуються певні тенденції, які, на нашу думку, не є випадковими. Так, М.Лукаш обирає для перекладу найкращі зразки світового письменства; серед поетичного доробку перекладача переважають твори тих літературних жанрів, аналогів яким він не знаходив у вітчизняній літературі, а також оригінали, пов'язані з народно-пісенною творчістю; зрештою, перекладач послідовно шукає і обирає ті твори, що дозволяють продемонструвати у перекладі певний ідейний підтекст.

У плані різножанровості творчості М.Лукаша як ознаки перекладацького універсалізму ми поділяємо спостереження Марини Новикової про тяжіння Майстра до двох полюсів в процесі вибору жанрів для перекладу [Новикова 2005, 44]. З одного боку, друготвори М.Лукаша є перекладами-гігантами, ("пам'ятниками" у терміно-

логії М.Новикової), як, наприклад, переклад "Фауста" або незавершений "Дон Кіхот". З іншого боку, перекладач обмежується так званими мікроциклами, тобто перекладами одного-двох творів чи фрагментів певного автора "на пробу", які пізніше слугують зразками для творчості інших митців і заповнюють жанрові лакуни цільової полісистеми. Прикладами можуть слугувати мікроцикли Лукашевих перекладів німецької поезії доби романтизму, просвітництва, штюрмерства.

Таким чином, робимо висновок про загальну відповідність Лукашевих принципів вибору творів для перекладу основним засадам теорії полісистеми. По-перше, Майстер збагачує цільову літературну полісистему шляхом перекладів класики світової літератури. За влучним виразом М.Скуратівського, М.Лукаш фактично рятує національну літературу через переклад, "зберігаючи велику трихотомію красного письменства – епічний, ліричний, драматичний літературний роди" [Савчин 2006, 17]. По-друге, М.Лукаш заповнює лакуни цільової полісистеми новими жанрами і типами текстів, надаючи нові моделі для творців оригінальної літератури.

Зрештою, обираючи твори для перекладу з відчутними патріотичними мотивами й витоками із народного фольклору, Майстер прискорює "процес інтелектуального розвитку народу і процеси політичної активізації суспільства" [Череватенко 2002, 711]. Цей факт ми трактуємо як підтвердження ознак шістдесятництва – нової культурної парадигми, що просунулася з периферії до центру літературної полісистеми.

На нашу думку, саме життя Майстра з періодами творчих злетів і переслідувань, нерівномірною публікацією перекладів та неоднозначним відгуками критики є підтвердженням основного принципу теорії І.Івен-Зогара: залежності позиції окремого перекладача в *центрі* або на *периферії полісистеми* національної літератури від місця перекладної літератури в цільовій полісистемі та від зовнішніх історичних, політичних і соціокультурних факторів впливу на творчість конкретного перекладача, тобто від інших полісистем цільової культури.

В статье рассматриваются особенности творческой деятельности выдающегося украинского переводчика Николая Лукаша в контексте теории полисистемы. Освещаются принципы переводческой установки Николая Лукаша, определяется место его творчества в полисистеме украинской литературы XX века.

Ключевые слова: художественный перевод, полисистема, переводческая установка.

The article observes the peculiarities of the creative work of Mykola Lukash – the outstanding Ukrainian translator, within the scope of the polysystem theory. The principles of Mykola Lukash's translation are guidelines and the significance of his works in polysystem of Ukrainian literature of the 20th century are also highlighted.

Key words: literary translation, polysystem, translation guidelines.

Література:

1. Коломієць Л.В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії): Монографія. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2004. – 522 с.
2. Новикова М.А. Миф и антимиф: М.Лукаш. – К.: Дух і літера, 2005. – С. 40–48.
3. Савчин В. Р. Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2006. – 20 с.
4. Торон П. Тотальний переклад. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 220 с.
5. Череватенко Л. "Сподіваюсь, ніхто не скаже, що я не знаю української мови": Післямова / Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник. – К.: Довіра, 2002. – 735с.
6. Toury G. Translation, literary translation and pseudotranslation // Comparative Criticism. – Vol. VI. – Cambridge, 1984. – P. 73–85.